

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 70 | 2016 | št. 3-4 (154) | str. 283-542

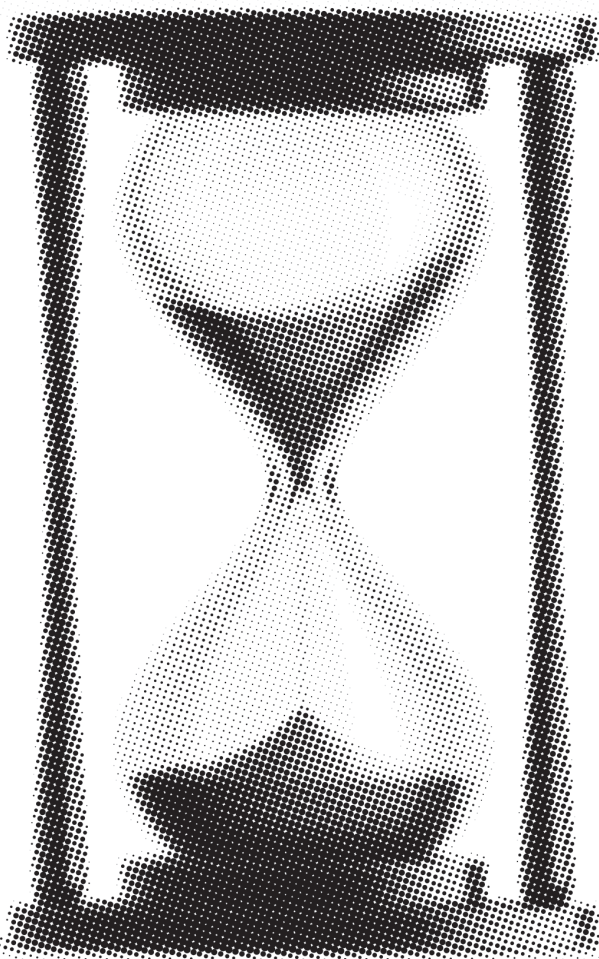

Aleksander Panjek, *Pravda o spornem hramu. Običaj ustne kupoprodaje nepremičnin med kmeti na Krasu (Tomaj, 1619–20)* • Ivan Vogrič, *Zasedba Bosne in Hercegovine leta 1878 v luči pisem Ivan Mankoča* • Barbara Riman - Kristina Riman, *Slovenci u Hrvatskoj gimnaziji u Zadru od 1897. do 1921. godine* • Grega Žorž, *Italijanska zasedba slovenskih krajev v novembru 1918* • Sašo Cmrečnjak, *Slovenska sprava: zgodovinski pregled* • Jure Gašparič, Mojca Šorn, *Od žive debate do zapisane besede. Dobesedni zapisi parlamentarnih sej kot zgodovinski vir* • Jernej Kosi in Rok Stergar, *Kdaj so nastali »lubi Slovenci«? O identitetah v prednacionalni dobi in njihovi domnevni vlogi pri nastanku slovenskega naroda* • Karin Almasy, *»...za Boga in véro, za cesarja in domovino!« Kultura prevajanja in ideološko usmerjanje v slovenskih šolskih berilih (1848–1918)*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 70 | 2016 | št. 3–4 (154) | str. 283–542

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Tina Bahovec (SI), dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI), dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR), dr. Žarko Lazarević (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI), dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji, prav tako morajo poskrbeti za avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 31. oktobra 2016.

Prevodi: Saša Mlacović (angleščina, nemščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200, e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2016: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €, za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €. Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 € in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBASI2X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS

Prelom in tisk: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, november 2016

Naklada: 1000 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International editorial Board: Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Charge), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

The authors are responsible for the contents of their articles, they must also secure copyrights for the published photographs and figures when necessary. Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on October 31st 2016.

Translated by: Saša Mlacović (English, German)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2016): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €
Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBASI2X

Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Printed by: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, November 2016

Print Run: 1000 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskiasopis.si>
info@zgodovinskiasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

KAZALO – CONTENTS

Razprave I – Studies I

- Aleksander **Panjek**, Pravda o spornem hramu. Običaj ustne kupoprodaje nepremičnin med kmeti na Krasu (Tomaj, 1619–20).....290–312
Lawsuit over a Disputed Vine-Cellar. The Custom of Oral Purchase and Sale of Real Estate among Peasants in the Karst Region (Tomaj, 1619–20).
- Ivan **Vogrič**, Zasedba Bosne in Hercegovine leta 1878 v luči pisem Ivan Mankoča314–336
The Occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878 as Seen through the Letters of Ivan Mankoč
- Barbara **Riman** - Kristina **Riman**, Slovenci u Hrvatskoj gimnaziji u Zadru od 1897. do 1921. godine338–363
Slovenes in the Croatian *Gimnazija* in Zadar from 1897 to 1921
- Grega **Žorž**, Italijanska zasedba slovenskih krajev v novembru 1918.....364–380
Italian Occupation of Slovene Territory in November 1918
- Sašo **Cmrečnjak**, Slovenska sprava: zgodovinski pregled382–436
Slovene Reconciliation: A Historical Overview
- Jure **Gašparič**, Mojca **Šorn**, Od žive debate do zapisane besede. Dobesedni zapisi parlamentarnih sej kot zgodovinski vir.....438–454
From a Live Debate to the Written Word. Verbatim Records of Parliamentary Sessions as a Historical Source

Razprave II – Studies II

- Uredniško pojasnilo457
- Jernej **Kosi** in Rok **Stergar**, Kdaj so nastali »lubi Slovenci«? O identitetah v prednacionalni dobi in njihovi domnevni vlogi pri nastanku slovenskega naroda458–488
When Did “Dear Slovenes” Come About? Identities in the Pre-National Period and Their Supposed Role in the Formation of the Slovene Nation

Karin Almasy , »...za Boga in véro, za cesarja in domovino!« Kultura prevajanja in ideološko usmerjanje v slovenskih šolskih berilih (1848–1918)	490–508
»... for God and Religion, the Emperor and Homeland!« The Culture of Translation and Ideological Control in Slovene Reading Books (1848–1918)	

Ocene in poročila – Review and Reports

Tomaž Lazar, Poznosrednjeveško topništvo na Slovenskem: raziskave dveh zgodnjih topov iz Pokrajinskega muzeja Ptuj – Ormož / Late-Medieval Artillery in Slovenia: a Study of Two Early Artillery Pieces from the Regional Museum Ptuj – Ormož (Andrej Nared).....	512–518
Winfried Nerdinger (Hg.), München und der Nationalsozialismus. Katalog des NS- Dokumentationszentrums München (Jože Maček)	519–523
Fontes, Izvori za hrvatsku povijest 21, 2015 (Dušan Nećak)	524–529
Jure Ramšak, <i>Ab initio</i> . Moderne ideologije in izgradnja novega urbanega prostora: zgodovina, arhitektura in perspektive kulturnega turizma v Novi Gorici in Raši (Matic Batič)	530–533

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	534–537
Instructions for Authors	
Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 70, 2016.....	539–542
Annual Content of Zgodovinski časopis – Historical Review 70, 2016	

Razprave I

Grega Žorž

Italijanska zasedba slovenskih krajev v novembru 1918

ŽORŽ Grega, študent drugostopenjskega magistrskega študija geografije na Univerzi v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo – diplomirani geograf (UN) in diplomirani zgodovinar (UN), SI_1000 Ljubljana, Mokrska 54, gregazorz@gmail.com

Italijanska zasedba slovenskih krajev v novembru 1918

Zgodovinski časopis, Ljubljana 70/2016 (154), št. 3-4, str. 364–380, cit. 52

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Avtor v članku predstavlja potek italijanske zasedbe slovenskega ozemlja v novembru 1918 ter se pri tem omejuje na delovanje italijanskih vojaških enot, njihove organizacije in prostorske razporeditve. Pri tem izpostavi tudi antantne pogoje premirja Avstro-Ogrski, ki vsebujejo člene o časovnem poteku zasedbe ter o geografski zamejitvi območja. S predstavitvijo avtentičnih notranjih dopisov, ki odražajo odnos vpletenih vojaških osebnosti, želi ponuditi nov in poglobljen pogled na samo zasedbo. Pri tem avtor ne razpravlja o pravičnosti zasedbe ali odnosu italijanske vojske do slovenskega prebivalstva, temveč le o vojaškem dojemanju demarkacijske črte. Zaradi vrhniškega incidenta v novembru 1918 in s tem povezanih dopisov avtor na kratko predstavi slovensko historiografsko in poljudnoznanstveno literaturo o tem dogodku ter se na podlagi analize številnih virov do nje tudi kritično opredeli.

Ključne besede: Država SHS, Vrhnika, 1918, italijanska okupacija, zahodna meja, prva svetovna vojna, rapalska meja

ŽORŽ Grega, second-cycle student of Geography, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Geography, BA in Geography (UN) and History (UN), SI-1000 Ljubljana, Mokrska 54, gregazorz@gmail.com

Italian Occupation of Slovene Territory in November 1918

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 70/2016 (154), št. 3-4, str. 364–380, 52 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The author demonstrates the course of the Italian occupation of the Slovene territory in November 1918, limiting himself to the operation of Italian military units, their organisation and spatial distribution. He highlights the Allies' conditions of the armistice for Austria-Hungary, containing articles on the time frame of the occupation and geographical delimitation of the area. By presenting authentic internal correspondence, which reflects the attitudes of the officers involved, the author aims to offer new and profound insight into the occupation itself. In doing so, he does not discuss the justness of the occupation or the attitude of the Italian army towards the Slovene population, he merely deals with the military perception of the delimitation line. On account of the incident in Vrhnika in 1918 and the related correspondence, the author presents briefly the existing Slovene historiographical and popular-scientific literature on the subject, based on the analysis of numerous sources, the author provides a critical examination of the event.

Key Words: the State of Slovenes, Croats and Serbs, Vrhnika, 1918, Italian occupation, western border, World War I, the Rapallo border

Kljub temu da je agresivnost Italije proti Slovencem dosegla svoj vrhunec v obdobju fašizma, lahko zametke njenih skrajno nacionalističnih pogledov najdemo že v času ustanovitve Kraljevine Italije. Njena iredentistična zunanja politika je že v sredini 19. stoletja zahtevala povsem slovenska in nemška ozemlja, zato ji popolnoma odkrito lahko rečemo tudi imperialistična in ekspanzivna zunanja politika. Njen napad na Avstro-Ogrsko je označila kot obrambno in domoljubno vojno ter po kobariški katastrofi svojo propagando še okrepila. Po dolgih štirih letih vojne so notranjepolitične razmere v Avstro-Ogrski oktobra 1918 dajale slutiti, da se bliža konec vojne in cesarstva – politična gibanja, ekonomski položaj, federativna reforma in neizogibna razglasitev novih narodnih držav so prisilili italijansko politično in vojaško vodstvo k čim hitrejšemu napadu in potisku, po poletni ofenzivi čedalje bolj razpadajočih, avstro-ogrskih armad vsaj do državne meje. Pri tem jih je najbolj gnal strah, da jih bo konec vojne dohitel na lastnem državnem ozemlju, s čimer bi Italija pri povojni delitvi plena izgubila veliko politične moči. Želja po dosegu državne meje je bila tolikšna, da so več kot štiri dni zavlačevali sprejem avstrijske delegacije, ki je zaradi razkroja svojih jugozahodnih armad in razglasitve narodnih držav želela doseči čim hitrejšo premirje. Delovanje italijanskih enot po končanju sovražnosti, 4. novembra 1918, je postalo sestavni del številnih zgodovinskih člankov in knjig, vendar o tem vemo presenetljivo malo. Zdaleč najboljše in predvsem najbolj celovito ter objektivno predstavljeno delo je nagrajena monografija *Primorski Slovenci pod Italijansko zasedbo 1918–1921*, v katerem avtorica Milica Kacin-Wohinz že leta 1972 predstavi smernice delovanja italijanske vojske, potek zasedbe in upravna vprašanja. Članek se na to monumentalno delo opira in ga z lastno raziskavo italijanskih virov dopolnjuje povsod tam, kjer je govora o vojaštvu Italije tekom novembra 1918. Pri pisanju tega članka so bili glavno vodilo arhivi italijanskih oboroženih sil, ki s svojim gradivom ponujajo nov, notranji in predvsem avtentičen vpogled v delovanje italijanskih enot tekom novembra 1918. Zaradi svojega porekla in zgodovinskih okoliščin je pri branju internih dopisov italijanske vojske potrebna velika mera kritičnosti, sploh tam, kjer opisujejo Slovence in njihove narodnostne aktivnosti. Ker je vsebina tega članka posvečena notranji organizaciji in delovanju italijanskih enot na slovenskem etničnem ozemlju razpadle Avstro-Ogrske, so uradni vojaški dokumenti edini primarni vir za preučitev tovrstne tematike. Pristop izločitve pomanjkljivih dopisov je zaradi edinosti primarnega vira temeljil na kritični primerjavi vsebine posameznega dopisa z ostalo, vsebinsko in genetsko, sorodno literaturo. S tem je bilo omogočeno,

da vsebina članka temelji na preverjenih in sledljivih dopisih italijanske kraljeve vojske iz preučevanega obdobja.

Konec spopadov

4. novembra ob 15. uri so se na italijanskem oz. jugozahodnem bojišču le končale sovražnosti med antantnimi silami in Avstro-Ogrsko. Italijani so vse do zadnje ure vojne pritiskali na zaščitnice umikajoče se armade – gonila jih je želja in ukaz vrhovnega poveljstva, da zajamejo čim večje število vojakov Avstro-Ogrske. Umik armad od reke Tilment proti notranjosti Avstro-Ogrske se je do 3. novembra sprevrgel v kaos. Vojaki se niso več ozirali na pripadnost enotam, temveč so se povezali v narodnostne skupine in nadaljevali umik proti Kanalski dolini in Beljaku, ali proti Gorici in od tam do Ljubljane. Razpadle jugozahodne armade Avstro-Ogrske so v letu 1918 predstavljale glavnino njenih vojaških sil, zato je bil umik tolikšnega vojaštva, opreme in oskrbnega materiala praktično nemogoč.¹ Skladišča so v glavnem zažgali, problem tisočih zapuščenih vojaških konjev je reševala celo Narodna vlada v Ljubljani,² vojaštvo pa je ali zahtevalo prevoz domov prek železnice ali pa so korakali proti notranjosti monarhije. 6. novembra je zadnji skupni obrambni minister Avstro-Ogrske, general Stöger-Steiner, objavil ukaz o demobilizaciji in razpustu cesarske vojske.³ Prevoz vojakov prek železnice je bil sprva oviran zaradi zaprtja mej novih držav, vendar so nastalo situacijo rešili z dogovorom med novimi državami o čim hitrejšem transportu vojaštva. Promet je stekel 5. novembra – zaradi izjemnega podviga železničarjev je 13. novembra slovensko ozemlje zapustil zadnji transportni vojaški vlak. Vsak dan naj bi okoli 140.000 vojakov jugovzhodnih armad odšlo proti domovinom na 14 vlakih iz Innsbrucka, 18 vlakih iz Beljaka ter 32 vlakih iz Ljubljane. Skupno naj bi prek slovenskega ozemlja v zgolj desetih dnevih prešlo okoli pol milijona vojakov ter okoli 50.000 konjev in mul.⁴

Trst so še pred uradnim koncem spopadov zasedle italijanske enote, ki so se tam sprva izkrcale na podlagi povabila tržaške delegacije.⁵ Ozadje tržaške odprave in napete politične razmere v Trstu opisuje tudi Brane Marušič v svojem prispevku »*Na Primorskem ob razpadu Avstro-Ogrske*«. ⁶ Ob prihodu v Trst 3. novembra 1918 je generalpodpolkovnik Pettiti na kraljev ukaz razglasil ustanovitev posebnega vojaškega upravnega organa, ki bo upravljal izpraznjeno območje Avstro-Ogrske. Vodenje Gubernija Julijske krajine⁷ je prevzel Pettiti, vodilno vlogo pa je vojska obdržala vse do konca leta 1919.⁸

¹ Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918, str. 868.

² 8. zapisnik Narodne vlade, str. 82.

³ Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918, str. 869.

⁴ Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918, str. 869.

⁵ Kacin-Wohinz, Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo, str. 58.

⁶ Marušič, Na Primorskem ob razpadu Avstro-Ogrske, str. 32.

⁷ *Governatorato militare della Venezia Giulia*

⁸ Kacin-Wohinz, Slovenci pod italijansko zasedbo, str. 75.

Določila premirja o zasedbi slovenskega ozemlja

V pogojih premirja med antanto s pridruženimi članicami in Avstro-Ogrsko je zasedbi ozemlja Avstro-Ogrske posvečenih več členov, vendar so za potrebe članka najbolj pomembni 3. in 4. člen prvega dela pogodbe ter 1. in 5. člen dodatka k pogodbi. Premirje so predstavniki Avstro-Ogrske in Italije podpisali 3. novembra ob 15. uri v padovski Vili Giusti, po kateri dokument nosi tudi ime. Vsebina dokumenta je bila dogovorjena s strani vseh članic antante, tudi Srbije, na sestanku v Parizu 31. oktobra 1918.⁹

V prvem, vojaškem delu, se 3. člen nanaša na geografsko opredelitev t. i. izpraznjenega območja Avstro-Ogrske, ki ga zasedejo antantne sile, 4. člen pa daje dovoljenje za prosto gibanje po preostanku ozemlja Avstro-Ogrske vsem antantnim enotam, ki bodo tam prisotne zaradi vzdrževanja javnega reda in miru ali izvajanja morebitnih vojaških operacij proti Nemčiji. Demarkacijska črta med Avstro-Ogrsko in antantnimi okupacijskimi silami je na območju današnje Slovenije potekala od Mangarta prek razvodnice Julijskih Alp do prelazov Petrovo Brdo, Kladje in Ledinskega Razpotja nad Idrijo. Od tod pa do Snežnika je potekala tako, da je zaobšla celotno Savsko kotlino z njenimi pritoki. S Snežnika se je spustila do morja in znotraj izpraznjenega ozemlja zajela kraje Kastav, Matulji in Volosko. Od kasnejše Rapalske pogodbe se je razlikovala predvsem v njenem osrednjem delu, kjer so pod izpraznjeno območje sodili tudi Planina, Logatec, Unec in Rakek.¹⁰

Osrednji del demarkacijske črte prek Postojnskih vrat si lahko razlagamo na dva načina – na podlagi podzemne razvodnice lahko zaradi zakraselega površja mejo postavimo na zahodni rob Pivške kotline, saj vode od tam odteka proti Ljubljani oz. spadajo v porečje Save. Antantne sile so na sestanku 31. oktobra 1918 raje izbrale navidezno površinsko razvodnico nad izviri Ljubljanice, saj so želeli nadzorovati strateško pomembno Postojno in njen prehod.¹¹

Dodatek k pogodbi oz. njegova 1. in 5. člen narekujeta obnašanje in časovni potek napredovanja antantne vojske na izpraznjeno ozemlje ter opis umika avstro-ogrske vojske. Prvi člen zapoveduje vzdrževanje trikilometrsk razdalje med obema vojskama, peti člen pa časovni okvir umika Avstro-Ogrske. Ta je namreč morala najkasneje v petih dneh po prenehanju spopadov izprazniti območje zahodno od črte Reklana–Na Žlebeh (Nevejsko sedlo) – desni breg reke Soče do njenega izliva. Ta vmesna faza je dobila oznako »rumena demarkacijska črta«. Druga, dokončna faza umika vojske avstro-ogrske vojske, se je morala končati v naslednjih desetih dnevih – vojaki so tako imeli na razpolago petnajst dni za umik za modro oz. glavno demarkacijsko črto, ki je bila podana v 3. členu pogojev premirja. Izhodišče za podajanje časovnih okvirjev je bila 15. ura 4. novembra, ko je nastopilo prenehanje

⁹ Kacin-Wohinz, *Slovenci pod italijansko zasedbo*, str. 69.

¹⁰ Besedilo premirja iz Ville Giusti, *Vojaška določila*, 3. člen.

¹¹ Ang. izraz (*river*) *basin* označuje celotno porečje oz. vodozbirno območje reke. V primeru dobesednega upoštevanja tega izraza bi morala demarkacijska črta potekati od Ledinskega razpotja proti Godoviču ter od tam prek Hrušice in Nanosa na hribovja zahodno od Pivške kotline, saj tamkajšnje vode spadajo v porečje Ljubljanice oz. Save.

sovražnosti. Italijanska vojska je zaradi omenjenih členov morala z zasedbo rumene linije počakati do 15. ure 9. novembra, z zasedbo modre linije pa do 15. ure 19. novembra. Predčasno je lahko zasedla ozemlje le v primeru že izvedenega umika vojaštva Avstro-Ogrske, njene izvidnice in člani Kontrolne komisije za nadzor določil premirja pa so se lahko že pred tem premikali po celotnem izpraznjenem ozemlju.¹²

Narodna vlada v Ljubljani se je pri izvedbi določil premirja sklicevala na neveljavnost tovrstnega dokumenta, saj je bil s strani Avstro-Ogrske podpisan po razglasitvi Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Avstro-Ogrska je tako upravljala ozemlje, ki je bilo de facto (vendar ne de jure) del novoustanovljene Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. To načelo so predstavniki Države SHS zagovarjali v vsakdanjem upravljanju z območjem, ki ga je slovenska politika dojemala kot svoj državni teritorij pod (začasno) okupacijo antante. Ravno zaradi takšnega odnosa je kljub italijanski zasedbi in njenemu posegu v upravni sistem območja še vedno dajala navodila državnim uslužbencem in preostalemu delu prebivalstva ter jih mirila s pravičnostjo mirovne konference.¹³ Obstoje Države SHS je bil namreč popolnoma odvisen od njenega priznanja – Italija pa je ravno zaradi naše zahteve po narodnostni rešitvi priznanje zavračala.¹⁴

Prednje italijanske enote ob končanju sovražnosti 4. novembra 1918

Proti slovenskemu etničnemu ozemlju so do konca sovražnosti najdlje prišle konjeniške enote 10. armade – njena 3. konjeniška divizija je stopnjevala njeno prodiranje mimo avstrijskih enot, ki se večinoma niso več želele boriti ali pa so se umikale proti Beljaku. Ob prekinitvi sovražnosti so njeni prvi oddelki prispeli vse do Reklane v Kanalski dolini in s tem odrezale umikajoče avstrijske enote v Huminu. Del 3. konjeniške divizije je do prekinitve sovražnosti prispel tudi do Špetra Slovenov v dolini Nadiže, predhodnica pa celo do naselja Kred pri Kobaridu. Južneje, na Goriškem odseku, je napredovanje italijanskih enot, zaradi večje množice avstrijskih vojakov in zatrpanih cest, potekalo počasneje od severnega odseka. Deli 4. konjeniške divizije so prispeli do Krmina na severu ter do Červinjana na jugu.¹⁵ Vojaštvo Avstro-Ogrske, ki se je pred uradnim koncem sovražnosti znašlo za prvimi italijanskimi enotami, je na podlagi pogojev premirja moralo oditi v vojno ujetništvo. Obema konjeniškima divizijama je s tem uspelo doseči južni del italijanske vzhodne meje.

¹² Besedilo premirja iz Ville Giusti, dodatek k pogodbi.

¹³ Guštin, Dve antantni vojski v Državi SHS.

¹⁴ Kacin-Wohinz, Slovenci pod italijansko zasedbo, str. 96.

¹⁵ Kartografska priloga 44, lokacije konjeniškega korpusa ob 15. uri 4. novembra 1918, tomo 2 ter.

Zasedba ozemlja do rumene demarkacijske črte

Pripadnike italijanskih enot, ki so po 4. novembru prihajali na izpraznjeno območje, moramo obvezno ločiti na podlagi njihovih zadolžitev, saj je med njimi prihajalo do velikih razlik. Prva skupina so bili častniki Kontrolne komisije za nadzor določil premirja, ki so bili zadolženi za pregled zbiranja vojaškega materiala, opreme in oborožitve, ki so bili znotraj mirovnih pogojev opredeljeni kot vojni plen, ter za nadzor izvajanja umika vojaštva Avstro-Ogrske. Častniki so prihajali v naselja izpraznjenega območja povsem ločeno od zasedbenega vojaštva, njihov prihod pa ni pomenil uradne zasedbe kraja.¹⁶

Druga, veliko večja skupina, je t. i. zasedbeno vojaštvo. Njegove predhodnice so poročale o stanju na izpraznjenem območju, za njimi pa je prišla vojaška zasedbena enota – njen prihod je tako pomenil dejansko vojaško zasedbo območja oz. kraja. Predhodnice so do Gorice prispele že 5. novembra in o stanju poročale svojim poveljstvom. Šele 7. novembra pa so za njimi prispele večje italijanske enote in zahtevale umik slovenskih enot, ki so na povabilo Pokrajinskega odseka Narodnega sveta za Goriško tu vzdrževale javni red in mir. Italijansko poveljstvo je svojim enotam sporočilo, da ne priznava slovenskih in italijanskih samooklicanih upravnih organov, vsi vojaki pa se morajo obravnavati kot pripadniki vojaštva Avstro-Ogrske. Od njih so zahtevali umik ali pa bodo zajeti kot vojni ujetniki. Zaradi takšnih zahtev je že isti dan sledil umik vojaštva prek Ajdovščine, Cola, Idrije in Škofje Loke do Ljubljane.¹⁷ Stik obeh vojsk pri Gorici je bil edini tovrsten kontakt, saj so zgledno vzdrževali predpisano trikilometrsko medsebojno razdaljo.

5. novembra je v Maribor prispel prvi vlak srbskih vojnih ujetnikov, ki jih je Avstro-Ogrska začela vračati iz ujetniških taborišč. Že naslednji dan je z vlakom prek Beljaka prvih 800 Srbov prišlo tudi v Ljubljano, kjer jih je pozdravil Anton Korošec. Varnostni primanjkljaj so na Slovenskem tako začeli nadomeščati s srbskimi vojnimi ujetniki – poverjenik za narodno obrambo, dr. Drinkovič, je izdal ukaz, da bodo Srbe povezali v posebne vojaške enote, ki bodo delovale pod okriljem odseka za narodno obrambo. Že 8. novembra so jih povezali v t. i. Komando srbskih trupa (KST) in jih namestili v Domobransko vojašnico v Ljubljani. Čeprav so jih premeščali tudi v Zagreb, jih je bilo sredi novembra že 1700. Kljub kasnejši združitvi s Kraljevino Srbijo so bili vojaki KST le najemniki, a vendar so tako med Slovenci, Italijani in Avstrijci predstavljali srbsko antantno vojsko.¹⁸

Po navedbah italijanskega dopisa št. 9315 in 8. zapisnika Narodne vlade v Ljubljani je 8. novembra¹⁹ prišlo tudi do srečanja članov italijanske Kontrolne komisije (o izvajanju določil o vojnem plenu) s predstavniki Države Slovencev, Hrvatov in Srbov v Postojni. Ob tej priložnosti so predstavniki Države SHS predali protestno noto proti nadaljnjemu zasedanju izpraznjenega ozemlja, poveljnik

¹⁶ Čeprav Nečak in Repe navajata 7. november kot datum prihoda italijanske vojske v Logatec, je najverjetneje šlo le za prihod članov Kontrolne komisije.

¹⁷ Andrejka, Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes, str. 275.

¹⁸ Guštin, Dve antantni vojski v Državi SHS.

¹⁹ 8. zapisnik Narodne vlade, str. 82.

3. armade pa je od vrhovnega poveljstva zahteval navodila, kako naj v prihodnje ravna z zahtevami (po njegovem mnenju) samooklicanih avtoritet. Poveljstvo je svoj odgovor posredovalo vsem mejnim armadam, v njem pa so sporočali, da naj tovrstne proteste ignorirajo in nadaljujejo zasedbo izpraznjenega območja v skladu z navodili.²⁰

Vrhovno poveljstvo je 10. novembra 1918 vsem armadam ob demarkacijski črti poslalo ukaz o ustanovitvi lastnih komisij za preučevanje primernosti demarkacijske črte za obrambo (*Commissioni per lo studio della futura linea di frontiera*), saj bo ta postala nova državna meja. Pri načrtovanju najboljše obrambne linije so lahko predlagali tudi ozemlje prek črte. Komisija vsake armade je morala biti sestavljena iz dveh častnikov, poveljujoči pa je moral biti 16. novembra ob deseti uri prisoten na sestanku vrhovnega poveljstva.²¹ Dopis št. 14997 je s tem postal osnova vseh treh posegov prek demarkacijske črte, ki bodo opisani v nadaljevanju, ter podlaga za vneto opisovanje generalpodpolkovnika E. F. di Savoia-Aoste o zasedbi večjega dela Kranjske.²²

Petdnevno obdobje prve faze umika avstrijske vojske prek reke Soče so Italijani izkoristili za reorganizacijo svoje vojske, za vzpostavitev komunikacij, za čim hitrejši transport skoraj pol milijona avstrijskih vojnih ujetnikov proti notranjosti Italije ter ureditev preskrbe, ki je morala poleg vojske oskrbovati še civilno prebivalstvo izpraznjenega območja. Za izvedbo naslednje faze – zasedbo celotnega izpraznjenega ozemlja do modre demarkacijske črte – so na odseku Dolomiti–Jadransko morje sprva zadolžili 8., 10. in 3. armado. Po kapitulaciji Nemčije, 11. novembra 1918, so poveljstvo in logistiko 10. armade zamenjali z 9. armado, ki je bila do takrat v rezervi in pripravljena za skupni antantni napad prek Tirolske proti Nemčiji. Njen XIV. armadni korpus je bil sestavljen iz britanskih enot, zato so ga napotili proti Veroni, Vicenzi in Padovi, XI. armadni korpus 10. armade pa priključili 9. armadi. Na podlagi ukaza vrhovnega poveljstva je razvidno, da so demarkacijsko črto na ozemlju med Mangartom in morjem morale zasesti sledeče enote:²³

9. armada

- XVIII. armadni zbor (33. in 56. divizija) je zasedel območje Bovca ter demarkacijsko črto, vključno z vrhom Mangarta in vrhom Rodice.
- XI. armadni zbor (31. in 37. divizija) je zasedel območje Tolmina in Idrije ter demarkacijsko črto med Rodico in Vrhniškimi vrati.

3. armada

- XXVIII. armadni zbor (23. in 25. divizija) je zasedel območje Postojne ter demarkacijsko črto vključno z Vrhniškimi vrati ter vrhom V. Javornika.
- XIV. armadni zbor (53. divizija) je zasedel območje Pivke, Ilirske Bistrice in Matuljev ter demarkacijsko črto med V. Javornikom in Reškim zalivom.

²⁰ L'Esercito Italiano tomo 2 bis, str. 1307.

²¹ L'Esercito Italiano tomo 2 bis, str. 1388.

²² L'Esercito Italiano tomo 2 bis, str. 1334.

²³ L'Esercito Italiano tomo 2, str. 1002.

Zasedba ozemlja do modre demarkacijske črte in vrhniški incident

Izvedba zadnje faze zasedbe izpraznjenega ozemlja je vsaj iz vojaškega vidika minila brez večjih težav. Do 12. novembra so enote 9. armade zasedle Bovec, Trnovo ob Soči, Kobarid, Tolmin, Kanal ob Soči, Banjšice in naselje Trnovo na Trnovskem gozdu. V naslednjih treh dnevih so zasedli prelaz Vršič, prišli na Bogatinsko sedlo in ob Idrijci zasedli vse kraje do Dolenje Trebuše. Enote 3. armade so do 15. novembra že zasedle Logatec, nato pa so se usmerile proti Reki. Celotna demarkacijska črta je bila zasedena 19. novembra oz. po točno petnajstih predpisanih dneh po prenehanju sovražnosti.²⁴ Tik pred zasedbo Logatca naj bi bili tam tudi srbski vojaki, ki jih je v Logatec 11. novembra poslala t. i. Komanda srbskih trupa. Iz teh nekaj več kot 200 srbskih vojakov so 12. novembra ustanovili 26. pehotni polk II. vojaškega okrožja, ki je s tem postal glavna vojaška sila Države SHS ob demarkacijski črti.²⁵

Komunikacija med poveljstvom 3. armade in vrhovnim poveljstvom razkriva tudi italijansko ozadje incidenta na Vrhnikih – dogodka, ki je v slovenskem zgodovinskopisju sinonim za prodor Italije na naše ozemlje. Trenutno je v Sloveniji prisotnih več interpretacij tega dogodka. Milica Kacin-Wohinz navaja dopisovanje med ministrskim predsednikom Orlandom in poveljnikom vojske Diazom ter opisuje dogodek kot nepravilno lociranje italijanske enote.²⁶ Od vseh avtorjev sta najbolj citirana Nečak in Repe, ki v svojem univerzitetnem učbeniku opisujeta incident kot del italijanskega poizkusa zasedbe Ljubljane. Takratni župan Vrhnik Franc Tršar navaja svoje spomine srečanja z italijansko enoto,²⁷ Damijan Guštin se opira na monografijo Milice Kacin-Wohinz in srbske vojaške vire, nazadnje pa je tu še prispevek ljubiteljskega zgodovinarja Marijana F. Kranjca.²⁸

Splošno sprejeta različica, ki jo opisujeta avtorja Nečak in Repe, navaja, da je osvobojen srbski vojni ujetnik Švabić 14. novembra razvrstil svoje vojake na Vrhnikih in s tem zaustavil italijansko enoto, ki je korakala proti Ljubljani.²⁹ Njun zapis poleg Vrhnik opisuje tudi splošen opis italijanske zasedbe: »*Po premirju med Avstroogrsko in Antantno so italijanske čete zasedle črto, določeno z londonskim sporazumom, toda v začetku novembra tudi Gorico in Trst, ki naj bi bil avtonomen. Italijanska vojska je začela prodirati tudi čez določeno črto. 7. novembra je bila v Logatcu, teden dni kasneje pa je z Vrhnik v Ljubljano že prišla njena izvidnica.*«³⁰ V uvodnem delu članka predstavljena vsebina pogojev premirja iz Ville Giusti je temeljni dokument, ki zajema dogovor med obema stranema, odnos do vojaške opreme, pristojnost vojske in celo geografsko opredelitev izpraznjenega območja, ter je v njunem učbeniku povsem spregledana. Njun zapis se tako ne

²⁴ L'Esercito Italiano tomo 2, str. 1032.

²⁵ Guštin, Dve antantni vojski v Državi SHS.

²⁶ Kacin-Wohinz, Slovenci pod italijansko zasedbo, str. 72.

²⁷ Kako so Italijani zasedli Vrhniko, Spomini iz prevratnih dni.

²⁸ Kdo je leta 1918 zaustavil Italijane na Vrhnikih.

²⁹ Nečak, Repe, Oris sodobne obče in slovenske zgodovine, str. 40.

³⁰ Nečak, Repe, Oris sodobne obče in slovenske zgodovine, str. 40.

ujema z obstoječimi viri in ga moramo temu primerno tudi obravnavati. Ponovno je tu najboljše argumentirana literatura ravno monografija Milice Kacin-Wohinz, v kateri opisuje vrhniški dogodek na podlagi sekundarnega vira dopisovanja med ministrskim predsednikom Italije in vrhovnim poveljnikom Diazom. Poleg tega navaja tudi določila premirja, in ne londonskega sporazuma kot pravnega okvirja prihoda italijanske vojske. Vsem različicam, razen različice Milice Kacin-Wohinz, je skupna neuporaba italijanskih virov, kar je za interpretacijo namer italijanske vojske temeljnega pomena.

Italijanska stran dogodka je ohranjena prek dveh dopisov med 3. armado in vrhovnim poveljstvom iz 15. in 16. novembra 1918. Pomembnost obeh dopisov je še toliko večja, ker zapolnjujeta kronološko in vsebinsko vrzel časopisnega članka župana Franca Tršarja. V prvem dopisu št. 9501 E. F. di Savoia-Aosta obvešča vrhovno poveljstvo o poročilu svojega podrejenega častnika brigade Ferrara, da jim je v okolici Vrhnike nasproti prišel srbski kapetan (op. a. čin stotnika), jim predal obvestilo, da so prekoračili demarkacijsko črto, ter jim kljub poudarjanju zavezništva zagrozil z orožjem. Častnik brigade Ferrara poroča, da je svoji enoti ukazal, naj ohrani položaje in na morebitne napade odgovori z orožjem. Poveljstvo 3. armade prav tako obvešča, da ni prepričan o pravilnosti svojega položaja, saj ima na razpolago le zemljevid merila 1: 500.000. V primeru, da je res vzhodno od demarkacijske črte, bo svoji enoti nemudoma ukazal umik.³¹

Odgovor podpoveljnika vrhovnega poveljstva, generalpodpolkovnika Augusta Fabbra, je di Savoia prejel šele naslednji dan, 16. novembra. Vsebina dopisa št. 9527 pravi: »Zaradi včerajšnjega fonograma št. 9501 pošiljamo (op. a. poveljstvu 3. armade) Svalicev (op. a. Švabičev) dokument ter izvod določil vrhovnega poveljstva o zasedbi ozemlja, ki ga je med drugim prejel tudi XXVIII. armadni korpus, kateremu pripada brigada Ferrara,« in navaja: »italijanska enota je zaradi neustreznega zemljevida, merila 1:500.000, res prešla demarkacijsko črto, odstopanje njene trenutne lokacije od predvidenih prvih položajev je majhno in bo popravljeno z dokončno razvrstitvijo enot – vendar šele po razrešitvi incidenta s srbskim kapetanom, katerega tudi opozarjajo na legitimnost njihovih opozoril. Demarkacijska črta je bila sklenjena s podpisom premirja z avstro-ogrsko vojsko in srbska vojska nima nobene vloge pri zasedbi ali interpretaciji le-te.«³²

³¹ L'Esercito Italiano tomo 2 bis, str. 1311. Citirano in prevedeno iz vsebine dokumenta: *A nostri reparti nelle vicinanze di Nauporto si est presentato capitano serbo segnalando che linea armistizio est alquanto più ad occidente della linea occupata nostre truppe et che qualora nostre truppe non si fossero ritirate reparti serbi avrebbero ricorso alle armi stop. Al capitano est stato risposto che non si riconosce in lui rappresentante governo serbo che est nostro alleato stop. Ho disposto in pari tempo che nostre truppe conservino linea attualmente occupata ricorrendo ove necessario alle armi contro chicchessia. Qualora linea occupata sia effettivamente più ad oriente della fronte di armistizio farò in seguito ripiegare le nostre truppe stop.*

³² L'Esercito Italiano tomo 2 bis, str. 1311. Citirano in prevedeno iz vsebine dokumenta:

A seguito del fonogramma 9501 di ieri trasmetto il documento consegnato dal capitano serbo Svalic al comando della brigata Ferrara, e copia delle disposizioni date dal comando del XXVIII corpo ed approvato da questo comando. Effettivamente le truppe si trovano in questo

Notranja dopisa med italijanskimi enotami nam potrjujejo navedbe Milice Kacin-Wohinz. Vrhniški incident je posledica napačne določitve položaja italijanske enote, ki je morala tvoriti prvo linijo ob demarkacijski črti in ni imela nobene ofenzivne naloge. Oba zapisa datumsko sodita v okvir zgodbe Franca Tršarja, saj vsebina njegovega članka pravi: »*Drugi dan, 15. novembra (...) ves razburjen, presenečen in žalosten je (italijanski) poveljnik izjavil, da se bo takoj obrnil na višje poveljstvo za pojasnilo, nakar se je poslovil.*«³³ Kot lahko razberemo iz prvega italijanskega dopisa, je to tudi storil. Razplet Tršarjeve zgodbe zopet sovпада z vsebino drugega italijanskega dopisa, saj župan pravi: »*Tretji dan, 17. novembra (...) sledeče pismo 48. pešpolka: Gospodu županu na Vrhniku! (pisali so »Oberlaiback« in opustili italijansko ime) Dovoljujem si vaše blagorodje obvestiti, da bodo meni podrejene čete vsled višjega povelja v teku jutrišnjega dneva zapustile ta kraj in se bodo umaknile na črto, ki je določena v pogojih za premirje. Podpis: Casaretti, polkovnik poveljnik polka.*«³⁴ Prek nadaljnje vsebine članka nato izvemo tudi datum odhoda Italijanov – »*Naslednji dan, 18. novembra, so že v jutranjem mraku korakali nazaj in se res ustavili na črti »ajdovski zid«, kjer so ostali nad dve leti.*«³⁵

Zaradi vsebine obeh italijanskih dopisov lahko potrdimo navedbe Franca Tršarja ter podamo naslednje ugotovitve: nosilec incidenta na italijanski strani je bila brigada Ferrara oz. njen 48. pehotni regiment Catanarzo,³⁶ italijanska vojska na tem območju ni imela nobenega namena zasedbe ozemlja prek demarkacijske črte, poveljnik pa se je bil zaradi lastne napake pripravljen nemudoma umakniti. Kljub temu da v prvem dopisu ime pošiljatelja ni razvidno, je lastno raziskovanje italijanskih vojaških struktur razkrilo, da je 48. pehotnemu regimentu Catanarzo od 27. avgusta 1918 dalje poveljeval polkovnik Ettore Cesaretti.³⁷ Čeprav popačeno (namesto e je zapisan a), je njegov priimek omenjen v časopisnem članku vrhniškega župana Franca Tršarja, Marijan F. Kranjc³⁸ pa ga neupravičeno zamenjuje s članom Kontrolne komisije, polkovnikom Castellijem, ki ga omenjajo tudi zapisniki Narodne vlade v Ljubljani.³⁹ Zaradi omembe polkovnika Cesarettija dobi zgodba župana Franca Tršarja veliko večjo težo – gre namreč za edini slovenski vir, ki navaja ime italijanskega častnika in enote na Vrhniku.

Kot je razvidno iz priloženega izseka zemljevida je demarkacijska črta potekala na vrhu Vrhniškega klanca – območja, ki ga Italijani imenujejo *Varco di*

momento ad avere alquanto oltrepassato la linea di armistizio per difetto di riproduzione topografica della linea tracciata al 500.000: si tratta però di una piccola differenza che verrà corretta nella sistemazione definitiva delle truppe, dopo però che l'incidente col capitano serbo sarà esaurito. D'altra parte la linea di armistizio essendo stata concordata con l'esercito austriaco, nesso na veste può essere riconosciuta all'esercito serbo per pretendere che l'occupazione di essa sia fatta secondo una od altra interpretazione.

³³ Kako so Italijani zasedli Vrhniko, Spomini iz prevratnih dni.

³⁴ Kako so Italijani zasedli Vrhniko, Spomini iz prevratnih dni.

³⁵ Kako so Italijani zasedli Vrhniko, Spomini iz prevratnih dni.

³⁶ Brigado Ferrara sta sestavljala 47. pehotni regiment Lecce in 48. pehotni regiment Catanarzo.

³⁷ Brigada Ferrara.

³⁸ Kdo je leta 1918 zaustavil Italijane na Vrhniku.

³⁹ 8. zapisnik Narodne vlade, str. 82.

Nauporto (Vrhniški prehod). Tršar namesto imena vrhniški prehod omenja ledinsko ime ajdovski zid, kar je arhaično slovensko poimenovanje rimskega obrambnega sistema *Claustra Alpium Iuliarum*. Le-ta, kljub časovni razliki skoraj 1500 let, povsem ustreza poteku demarkacijske črte na tem odseku. Kljub vpetosti Franca Tršarja v vrhniški dogodek pa italijanska dopisa izpostavljata le neimenovanega srbskega kapetana, ki je predal protestno noto. Guštin nam v svojem prispevku »Dve Antantni vojski v Državi SHS« že leta 2005 predstavi kapetana Mesića, ki je italijanski vojski na Vrhniki predal pisno sporočilo podpolkovnika Švabića.⁴⁰ Tako italijanski kot srbski viri razkrivajo, da Švabić ni bil osebno prisoten na Vrhniki in ni ravnal samovoljno. Objava časopisa *Slovenec* o načrtovani zasedbi Ljubljane je k ukrepanju spodbudila Narodno Vlado v Ljubljani, hkrati pa je Švabić dobil navodila od polkovnika Simovića, ta pa od vojvode Mišića.⁴¹

slika 1: izsek italijanskega zemljevida, ki prikazuje demarkacijsko črto pri Vrhniki.⁴²

⁴⁰ Guštin, *Dve antantni vojski v Državi SHS*.

⁴¹ Guštin, *Dve antantni vojski v Državi SHS*.

⁴² Kartografska priloga 47, situacija 17. januarja 1917, tomo 2 ter.

Italijanski poveljniki in njihov odnos do zasedbe ozemlja prek demarkacijske črte

Če vrhniški dogodek postavimo v kontekst s kasnejšimi dokumenti vrhovnega poveljstva, v katerih izrecno prepovedujejo kakršnokoli napredovanje prek demarkacijske črte, lahko razveljavimo tudi hipotezo časnika Slovenec o okupaciji preostalega dela Kranjske in zasedbe Ljubljane. Seveda s tem ni rečeno, da si posamezni visoki častniki tega niso želeli, vendar je pri tem treba poudariti, da niti najbolj agresiven predlog E. F. di Savoia-Aosta ni vključeval zasedbe Ljubljane. Prek daljšega dopisa je namreč omenjeni poveljnik 3. armade 20. novembra (pet dni po vrhniškem incidentu in en dan po dogovorjeni zasedbi demarkacijske črte) prvič obvestil vrhovno poveljstvo o pozitivnih učinkih zasedbe ozemlja Kranjske, od že okupiranega Rakeka na izpraznjenem območju prek Cerknice, Bloške Police, Loža, Podgore in prezida proti Reki. Na njegovem severnem krilu bi zavzel Ljubljansko barje vse do obrobja Ljubljane. Njegov načrt za severni del Kranjske je vključeval tudi 9. armado, ki bi ob obeh Sorah prišla do Škofje Loke, zasedla železniško postajo Trata in od tam korakala proti Kranju, s čimer bi krila severni bok 3. armade.⁴³ Odgovor na svoj predlog je dobil šele pet dni kasneje, 25. novembra, v katerem mu podpoveljnik vrhovnega poveljstva odgovarja, da nikakor ne sme samovoljno prekoračiti demarkacijske črte ali delati kakršnihkoli načrtov za okupacijo ozemlja vzhodno od nje.⁴⁴ Daljši, skoraj eno stran dolg odgovor, v katerem mu prepovedujejo premik demarkacijske črte, je očitno utišal armadnega poveljnika, ki po tem datumu ni več pisaril o zasedbi ozemlja. Njegovo željo lahko povežemo z njegovim zavzetjem Gorice leta 1916 in politično aktivnostjo – kot sin španskega kralja in grof dolin Savoje in Aoste je v letih po prvi svetovni vojni veljal za najprimernejšega kandidata za zamenjavo italijanskega kralja, v času kobariške krize pa je skoraj postal vrhovni poveljnik. To vlogo je kralj nato raje podelil bolj umirjenemu in politično neambicioznemu Armandu Diazu. Zaradi izrazitega nacionalističnega in desničarskega prepričanja je E. F. di Savoia po vojni postal velik podpornik fašizma in osebni prijatelj Benita Mussolinija, ki ga je navsezadnje povzdignil v čin maršala in vrhovnega poveljnika. Umrl je leta 1931 in je zaradi svojega poveljevanja 3. armadi pokopan na italijanskem spominskem

⁴³ L'Esercito Italiano tomo 2 bis, str. 1314.

⁴⁴ L'Esercito Italiano tomo 2 bis, str. 1316. Prevedeno in citirano iz vsebine dokumenta:

I. - Illimitate della nostra occupazione avanzata non deve presentare dei tratti esterni alla linea d'armistizio stipulata il 3 novembre, la quale non può subire modificazioni di sorta.

II. - L'occupazione dei punti esterni alla linea d'armistizio può avvenire soltanto:

a) Su proposta dei comandi d'armata, e con l'autorizzazione di questo comando, allorché si tratti di salvaguardare straordinarie esigenze di ordine pubblico, e quando il comando dell'esercito avversario o le autorità civili dei territori interessati ne facciano esplicita richiesta;

b) per ordine di questo comando allorché si tratti di assicurare al nostro esercito il possesso di punti strategici di eccezionale importanza, sull'occupazione dei quali questo comando si riserva esclusiva facoltà di studio e di decisione.

Siccome l'estensione della fronte verso oriente, progettata da codesta armata, non è mossa da nessuno dei motivi citati nella linea a), si prega di voler considerare la linea d'armistizio come estremo limite della nostra occupazione avanzata.

parku in vojaškem pokopališču v Sredipolju.⁴⁵ Za neumorno zavračanje njegovih, Slovencem izrazito nevarnih, načrtov o zasedbi večjega dela Kranjske sta najbolj zaslužna podpoveljnik Augusto Fabbri in vrhovni poveljnik Armando Diaz. Njuna dejanja lahko pojasnimo le s spoštovanjem določil pogojev premirja in dopisovanjem z ministrskim predsednikom Orlandom, ki je bil največji zagovornik počasne, previdne, a gotove zasedbe izpraznjenih ozemelj na podlagi določil premirja.

Premiki italijanskih enot 9. armade prek demarkacijske črte po 19. novembru 1918

Vrhovno poveljstvo je 19. novembra 9. armado obvestilo o morebitnem prehodu demarkacijske črte. Smernice za takšno ravnanje je XI. in XVIII. armadnemu korpusu poslal poveljnik 9. armade že dan prej – v dopisu št. 6111 dopušča zasedbo lokacij, ki z druge strani vodijo do demarkacijske črte in omogočajo boljše obrambne položaje.⁴⁶ Kot izvemo iz dopisa št. 6432 z dne 10. decembra, sta se armadna korpusa odločila za zasedbo Erjavčeve koč na prelazu Vršič, grebena od Soriške planine (Lajnarja in Drauha) do Gladkega vrha na Ratitovcu, z naselji Sorica in Danje, ter za namestitev vojakov v naselju Rovte.⁴⁷ Priporočilo za takšno dejanje sta dala člana komisije 9. armade za preučevanje primernost demarkacijske črte za obrambo (*Commissioni per lo studio della futura linea di frontiera*). Točnega datuma zasedbe lokacij iz dokumentacije ne izvemo – prvi zapisi o tem se pojavijo šele 8. decembra, ko višji častnik L. P. Basso iz XVIII. armadnega korpusa sporoča poveljstvu 9. armade, da je uspešno zasedel Voss-hütte (op. a. Erjavčeva koča na Vršiču) in njeno okolico, ter da se na območju, ki seže en kilometer vzhodno od kote 1611 (vrh prelaza Vršič), sedaj nahaja en strojnični odred 33. divizije. Zaradi strateškega položaja nad zgornjim delom Pišnice imajo odličen pregled nad gibanjem v dolini in so nameščeni v omenjeni zgradbi.⁴⁸ O dogodkih na Vršiču je še isti dan poročal tudi poveljnik omenjenega armadnega zbora, v katerem obvešča, da je brigada v Trbižu prejela ogorčen protest radovljiških orožnikov o prehodu demarkacijske črte na Vršiču, ki s tem zavračajo odgovornost za morebitne konflikte.⁴⁹ O vsebini obeh telegramov je 9. armada 10. decembra poročala vrhovnemu poveljstvu – v dopisu z naslovom »mejni incidenti«⁴⁹ poleg Vršiča omenja tudi naknadno zasedbo ozemlja pri Petrovem Brdu ter zasedbo hiš v naselju Rovte. Zaradi okupacije Ratitovca je en vod vojakov ter en odred strojnične čete zasedel tudi manjši dolinski zaselek Podrošt, ki je ob glavni cesti vzhodno od prelaza Petrovo Brdo. Svoje dejanje so upravičili s tem, da se tam odcepi cesta proti Gladkemu vrhu na Ratitovcu in omogoča boljšo oskrbo tamkajšnjih enot. Omenjena so tudi

⁴⁵ Emanuele Filiberto di Savoia-Aosta.

⁴⁶ L'Esercito Italiano tomo 2 bis, str. 1265.

⁴⁷ L'Esercito Italiano tomo 2 bis, str. 1286.

⁴⁸ L'Esercito Italiano tomo 2 bis, str. 1288.

⁴⁹ L'Esercito Italiano tomo 2 bis, str. 1287.

opozorila lokalnega prebivalstva, da so na Zalem Logu že srbski vojaki⁵⁰ – v ta kraj za demarkacijsko črto so prišli že ob formaciji 26. pehotnega polka.⁵¹ Kot zadnje se v istem poročilu omenja tudi naselje Rovte – zaradi pomanjkanja prostora so v hišah prek demarkacijske črte namestili vojake 121. pehotnega regimenta brigade Macerata, vendar je šlo le za začasno namestitev, o kateri bolj podrobno izvemo iz vsebine letnih poročil omenjenega pehotnega regimenta.

Dopisi, ki razkrivajo ozadje zasedbe lokacij prek demarkacijske črte, so nedvoumni dokaz, da je v italijanski vojski obstajala zmeda oz. nasprotujoči si ukazi in smernice. Z dopisom št. 14997 je vrhovno poveljstvo posameznim armadam dodelilo veliko mero samostojnosti odločanja, ki jo je 9. armada izkoristila za celovito zasedbo glavnih strateških točk ob demarkacijski črti. Temeljna razlika med Vrhniko in omenjenimi tremi lokacijami je ravno potek zasedbe – E. F. di Savoia je zasnoval in predstavil svoj obširni načrt zasedbe Kranjske šele po tem, ko je zasedel demarkacijsko črto, medtem ko so manjše enote 9. armade zasedle prelaze brez predhodne odobritve vrhovnega poveljstva. Posegi prek demarkacijske črte, protest orožnikov in Narodne vlade ter pasivna strategija Orlanda in Diaza so razlogi za dopis vrhovnega poveljstva, v katerem so 10. decembra le prepovedali kakršnokoli snovanje ali izvajanje posegov prek demarkacijske črte brez njihove predhodne odobritve oz. ukaza in s tem razveljavili dopis št. 14997. Obstoječe posege so očitno sprejeli, saj bi se umik italijanske vojske smatral kot uspeh (po 1. 12. 1918 ustanovljene) Kraljevine SHS. Zaradi bližajoče se mirovne konference je Italija na zemljevidu le popravila modro demarkacijsko črto, tako da je ustrezala stanju 10. decembra 1918.

Za razliko od neposeljenega Vršiča je pri Petrovem Brdu pridobila sedem kilometrov dolg pas proti vzhodu oziroma skupno okrog 12 km², na katerih so bila naselja in zaselki Zgornja Sorica, Spodnja Sorica, Spodnje Danje, Zgornje Danje, Zabrd, Torka, Ravne in Podrošt, ki so zaradi tovrstne zasedbe kar dve leti ostala znotraj italijanskega okupacijskega upravnega sistema.

Razplet novembrskih dogodkov

Šele s koncem decembra 1918 in začetkom leta 1919 dobi počasno in previdno obnašanje vojaškega vrha in vlade zopet bolj agresivne tone. Kot takšni so opisani tudi v slovenskem zgodovinopisju – združitev Države SHS s Kraljevino Srbijo je pomenila povsem drugačne politične in vojaške razmere na mejišču demarkacijske črte. Šele 22. decembra pridejo v Ljubljano prve redne srbske vojaške enote, ki začnejo tudi na zahodni meji nadomeščati pripadnike 26. pehotnega polka.⁵² Italija je v Kraljevini SHS videla neposrednega tekmeca za njeno nadvlado na Balkanskem polotoku in Jadranu – italijanska strategija šibkih držav, ki bi bile odvisne od njihove pomoči, bi z ustanovitvijo močne in stabilne Kraljevine SHS propadla. Lep primer tega je usoda Albanije, ki si jo je v naslednjih dvajsetih letih povsem prisvojila.

⁵⁰ L'Esercito Italiano tomo 2 bis, str. 1265.

⁵¹ Andrejka, Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes, str. 278.

⁵² Guštin, Dve antantni vojski v Državi SHS.

Zaradi geopolitičnih, osvajalskih in gospodarskih pretenzij Italija ni želela priznati obstoja Kraljevine SHS – svojega novega in vsaj simbolno največjega tekmeca po razpadu Avstro-Ogrske. Pri priznanju se je zopet zapletlo zaradi mejnega vprašanja. S tem dobi novo vlogo tudi demarkacijska črta. Ta začasna ločnica je predstavljala, v primerjavi s kasnejšo rapalsko, veliko bolj neprehodno mejo na prej homogenem območju, ki s tem dobi čedalje večjo vlogo frontiere oz. mejišča – geografsko širšega območja, ki je na obeh straneh meje. Iz teh nasprotij so se rojevali številni novi načrti italijanske politike in oboroženih sil, ki so v letu 1919 čakale na novo Sarajevo – povod, ki bi omogočil prehod demarkacijske črte, kljub temu da je bila glavnina vojaštva naveličana vojne in demoralizirana. Do tovrstnih vojaških operacij je prišlo le pri posredovanju italijanskih enot na Koroškem, kjer so na zahtevo koroškega nemško govorečega prebivalstva blokirale naše enote pred Celovcem.

Demarkacijsko črto so uradno ukinili s podpisom Rapalske pogodbe, 12. novembra 1920, vendar so italijanske enote v zasedenih krajih ostale vse do natančne določitve meje na posameznem odseku. Osrednji in najbolj pogosto poseljeni del so italijanske enote ponekod zapustile šele poleti leta 1921 in Kraljevini SHS tako le prepustile Sorico, Ratitovec, Danje, Podrošt, Blegoš, Planino, Logatec, Unec in Rakek.

Viri in literatura

Viri

- Besedilo premirja Ville Giusti. URL: <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19181103-1.pdf> (citirano 5. 5. 2015).
- Sejmi zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželni vlad za Slovenijo 1918–1921, 1. del: od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998.
- Ufficio Storico: Carta 45 – Dislocazione disposta con gli ordini del 15 novembre 1918. L'Esercito Italiano nella Grande Guerra (1915–1918), Vol. V tomo 2 ter *Le operazioni del 1918 (la conclusione del conflitto)*. Bari: Laterza, 1988.
- Ufficio Storico: L'Esercito Italiano nella Grande Guerra (1915–1918), Vol. V tomo 2 *Le operazioni del 1918 (la conclusione del conflitto)*. Bari, Laterza, 1988.
- Ufficio Storico: L'Esercito Italiano nella Grande Guerra (1915–1918), Vol. V tomo 2 bis *Le operazioni del 1918 (la conclusione del conflitto)*. Bari, Laterza, 1988.
- Ufficio Storico: L'Esercito Italiano nella Grande Guerra (1915–1918), Vol. V tomo 2 ter *Le operazioni del 1918 (la conclusione del conflitto)*. Bari, Laterza, 1988.
- Viktor, Franc: Kako so Italijani zasedli Vrhniko, Spomini iz prevratnih dni, Slovenec. Ljubljana: 1. 3. 1935, št. 50a.

Literatura

- Andrejka, Viktor: Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes. Slovenci v desetletju 1918–1928, *Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ljubljana: Leonova družba v Ljubljani, 1928.

- Brigada Ferrara. URL: http://www.frontedelpiave.info/public/modules/Fronte_del_Piave_article/Fronte_del_Piave_view_article.php?id_a=412&app_l2=397&app_l3=412&sito=Fronte-del-Piave&titolo=Brigata-Ferrara (citirano 7. 6. 2015).
- Emanuele Filiberto di Savoia-Aosta. URL: <http://www.itinerarigrandeguerra.it/code/29077/Emanuele-Filiberto-Duca-d-Aosta> (citirano 8. 5. 2015).
- Guštin, Damijan: Dve antantni vojski v Državi SHS, *Stiplovškov zbornik*, 2005, str. 73–88.
- Kacin-Wohinz, Milica: Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921. *Zgodovina Slovencev 1918–1945*. Maribor: Založništvo Tržaškega tista, 1972.
- Kdo je leta 1918 zaustavil Italijane na Vrhniki. URL: <http://home.amis.net/marijank/dok/Hervardi-Svabic.pdf> (citirano 5. 5. 2015).
- Marušič, Branko: Na Primorskem ob razpadu Avstro-Ogrske, *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* 28, 1980, str. 32–42.
- Nečak, Dušan in Božo, Repe: Oris sodobne občine in slovenske zgodovine, učbenik za študente 4. letnika. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2003.
- Österreichischen Bundesministerium für Heereswesen und Kriegsarchiv: Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918, Band VII. Wien: Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen, 1930–39.

SUMMARY

Italian Occupation of Slovene Territory in November 1918

Grega Žorž

Article 3 of the armistice conditions, by means of which Austria-Hungary was forced to accept the secret Treaty of London, bears witness to Italy's intentions and claims to the Slovene territory. From that point onwards, the armistice provisions from Villa Giusti constituted the legal basis of Italy's claims to the implementation of the Treaty of London at the Paris Peace Conference.

The paper at hand does not aim to devalue the importance of the aggressive and anti-Slovene occupation of the emptied area, it rather aims to provide an accurate and detailed historical explanation. Based on the presented contents, we can confirm the hypothesis that regardless of several papers by Milica Kacin-Wohinz and Damijan Guštin the incorrect explanation of the uncontrolled penetration of the Italian army prevails in the Slovene historiography. Observance of additional articles of the armistice conditions was conducted in two steps, which enabled the retreat of the disintegrated empire's army. Arbitrary requests made by the Commander of the Third Army to occupy a large part of Carniola beyond the delimitation line occurred almost a week after the incident in Vrhnika and were crushed by the general staff. It is all the more interesting that the occupation of the territory between Petrovo Brdo and Ratitovec remained completely overlooked — Slovene historiography focused on the incident in Vrhnika instead. Due to the establishment of the State of Slovenes, Croats and Serbs, the military and political reality offered many possible scenarios for the outcome of the occupation of the emptied territory; Italian military and political leaders wished for a peaceful occupation of the emptied area and adhered to the rules of the armistice as closely as possible, which had been to a large extent set by Italy itself. The commanders of the armies and, first and foremost, senior officers along the delimitation line were quick to grasp the new political reality and wished to make use of it for the occupation of the territory. In spite of sabre-rattling and direct threats, they were aware of the fact that despite the winning military campaign the majority of Italian soldiers wished nothing more than to be demobilised and to return to their homes as soon as possible, and that the army was not fit for

additional military operations. Eventually, the military commanders, who were becoming more and more aware of potential dangers and the delicacy of the situation, adopted a passive stance.

The analysis of Italian archival documents showed that the newspaper article written by the mayor of Vrhnika in 1935 has much more to offer than Slovene historiography gives it credit for. Military communication, in which officers never concealed their operative reasons and contains an upfront exchange of letters, attests that the 48th Infantry Regiment of the Ferrara Brigade had no intention of occupying Vrhnika and that its role was purely defensive. Namely, many officers still shared the pre-war view on the occupation of Ljubljana, where across the delimitation line all traffic routes come together, however, later on they were given different orders. The first official initiative for the occupation of Ljubljana appeared prior to 19 November – Giuseppe Bertolini, head of Commission for Supervision of Implementation of Armistice Provisions, justified the temporary occupation of Ljubljana with the recovery of booty which the retreating units brought to the city from the emptied area. Along with the seized booty, freed Serbian prisoners of war, who are mentioned several times in Italian sources, were also located in Ljubljana. The article does not intend to diminish the significance of the decision made by the Serbian prisoners of war, who upon their return from Salzburg of their own volition formed a military unit which acted in favour of the goals of the national programme of Slovenes, Croats, and Serbs from Austria-Hungary rather than in favour of that of their native Serbia. In some areas, particularly along the delimitation line, these Serbian volunteers represented the only assistance for the local gendarmes, and, according to Tršar, the mayor of Vrhnika, they had been present in Vrhnika even prior to the arrival of Italians.

ISSN 0350-5774

9 770350 577002

ZČ | Ljubljana | 70 | 2016 | št. 3-4 (154) | str. 283-542